

Asociaționismul cultural în Arad după Marea Unire

The cultural partnership in Arad after the Great Union

*Virgil Valea,
Școala Gimnazială „Mihai Eminescu”, Arad*

Abstract

After the Great Union, the West of the rounded Romania, which was still under the spectrum of cultural and political traditions of the pre – war Arad, lived at the maximum the policy of the interventionist cultural experience pursued by the new authority. The Romanian cultural societies from Arad reorganized their activity in the spirit of the new social – economical and political realities, bringing themselves a substantial input to the resizing of the nation in the decades three and four. The cultural associations and societies had known a big development after 1918 in Arad County, where a statistic of the local City Hall registered the existence of 92 organizations of all nationalities, with cultural, philanthropic, sporting, assurance and economical purposes. From these, 22 had a cultural content and only 5 were Romanian cultural organizations.

Keywords: nationalities, associations, societies, cultural, philanthropic, sporting, assurance, economical

Crearea României Mari a declanșat acțiunea de redefinire națională dar și criza socială și culturală, cele două aspecte fiind într-o deplină corelație. Frământările pentru formarea noului stat au fost în esență o revoluție națională, în ciuda legăturilor tradiționale existente între „Regat” și „Regiuni”, ea a inițiat agitarea și construirea națiunii cât și competiția civilă care a urmat între anii 1919-1940. Pe aceste coordonate, societatea românească a avut o dezvoltare discontinuă în perioada interbelică, cauzată de tensiunile ce au apărut după 1918 prin:

-încorporarea minorităților, mai urbanizate, mai educate și mai moderne decât românii.

-impunerea unor norme democratice occidentale care au acordat drepturi egale naționalităților și percepute de către români ca un altor nelegitim, străin

-lipsa de unitate în cadrul comunității române, divizată regional prin tradiții și culturi¹

În acest context problema urgentă pentru autoritățile statale române consta în integrarea socială, politică și culturală a țării mărite. Soluția aleasă de către guvernanți a fost inițierea politicii culturale intervenționiste în lumea urbană, cu ajutorul intelectualității naționaliste, care urmărea favorizarea românilor prin înlăturarea neromânilor și dezvoltarea elitei etnice românești, naționalizarea instituțiilor și a orașelor mari².

Vestul României întregite aflat încă sub spectrul tradițiilor culturale și politice ale Aradului antebelic, trăia din plin experiența politicii culturale intervenționiste dusă de către noua autoritate. Societățile culturale românești din Arad și-au reorganizat activitatea în spiritul noilor realități socio-economice și politice, aducându-și un aport substanțial la redimensionarea națiunii în deceniile trei-patru.

Asociațiile și societățile culturale au cunoscut o dezvoltare însemnată după 1918 în orașul Arad, unde o statistică a primăriei locale consemna existența a 92 de organizații ale tuturor naționalităților, cu scopuri culturale, filantropice, sportive, de asigurări și economice. Dintre acestea, 22 aveau conținut cultural și doar 5 erau organizații culturale românești:

- Societatea de lectură a ceferiștilor- președinte Tirgulița Alexandru
- Reuniunea femeilor române din Arad- președinte Adriana Ispravnic
- Societatea doamnelor române din Arad- președinte Livia Mladin
- Societatea ortodoxă națională a femeilor române- președinte Hortensia Pop
- Asociația culturală din Arad- președinte Vasile Goldiș³

De remarcat faptul că în Aradul postbelic mișcarea feministă câștiga tot mai mult teren, alături de semicentenara Asociație culturală arădeană.

Asociaționismul cultural s-a manifestat și în lumea sătească a ținutului Aradului, unde la începutul deceniului patru erau înregistrate 186 de societăți și așezăminte culturale (coruri, fanfare, societăți „Sfântul Gheorghe”, reuniuni și societăți de lectură, cercuri și despărțăminte Astra, biblioteci, cămine culturale și case naționale), cu un efectiv de 5805 membri⁴. Din cele 186 societăți, asociații și așezăminte culturale, 135 erau românești iar 51 funcționau în localități rurale cu populație germană și maghiară. Statistica prefecturii Aradului, realizată la cererea Ministerului

¹ Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare 1918-1930*, Editura Humanitas, București, 1998, p. 16.

² *Ibidem*, p. 349.

³ A.N.D.J.A., fond *Primăria municipiului Arad*, dos. 5/1921, f. 9-18.

⁴ *Ibidem*, fond *Prefectura județului Arad, acte administrative* dos. 237/1933, f. 2-150.

Instrucției, Cultelor și Artelor, evidenția existența unei vieți culturale active în lumea sătească arădeană, expresie a ofensivei culturale a statului român la granița de vest. Aceeași statistică ne înfățișa și realitatea culturală tristă a localităților mici și izolate din zona muntoasă Hălmagiu- Gurahonț și Valea Mureșului , unde în 42 de cazuri nu exista nici o asociație, societate sau așezământ cultural⁵. Pentru a suplini această deficiență și pentru a completa activitatea instituțiilor culturale sătești existente, statul a luat măsura constituirii de centre culturale în principalele localități din cele 10 plase ale județului. Centrele culturale erau conduse de către învățători, ele având menirea să sădească în sufletul populației un cât mai adânc sentiment de solidaritate în jurul ideii de stat român și pentru apărarea intereselor superioare ale acestuia precum și o mai sporită dezvoltare a conștiinței naționale. Propaganda culturală se realiza prin șezători culturale ținute duminica și în sărbători, după un program stabilit de către revizoratul școlar. La organizarea acestor activități mai participau, alături de școală, biserica și funcționarii statului- primari, notari, consilieri comunali, subprefecții, pretorii, medicii și inginerii agronomi, care trebuiau „să concure cum și cu ce pot la luminarea sătenilor și propășirea morală și culturală a populației spre binele și liniștea țării întregi”⁶.

Activitatea cercurilor culturale din centrele de plasă s-a desfășurat fără întreruperi pe toată perioada deceniului patru, numărul lor crescând de la 20 în 1927, la 29 în 1933, din care 27 în județ și două în orașul Arad. Fiecare cerc avea arondate între 5 și 20 de comune și ținea în total șase sedințe anuale⁷.

Mișcarea culturală rurală românească, cu caracter popular, dirijată de către stat, s-a armonizat cu activitatea asociațiilor și societăților culturale ale elitei intelectuale din orașul Arad; profesorii, medicii, avocații, ofițerii români, au considerat că în acest mod pot veni în sprijinul ofensivei cultural-naționale pentru românizarea graniței de vest și a orașului reședință de județ.

Despărțământul județean Astra-Arad

După 1918 activitatea „Astrei” a intrat într-un declin evident până în 1922, când la conducere a fost promovat arădeanul V. Goldiș, care a refăcut complet cele 87 de despărțăminte și a formulat noi orientări programatice, în consonanță cu noile realități din România reîntregită; orientarea „Astrei” spre București și Basarabia a fost completată cu „Sfânta Treime” care

⁵ *Ibidem.*

⁶ *Ibidem*, dos. 21/1928, f. 35.

⁷ *Ibidem*, dos. 259/1933, f. 126.

călăuzea sufletul marelui om politic și de cultură: „Neamul, Tronul și Credința”⁸. În conformitate cu aceste orientări, „Astra” a militat pentru solidaritate națională, pentru cultivarea credinței strămoșești și a frăției dintre bisericile surori și pentru înfrățirea tuturor uniunilor culturale din țară. În această atmosferă, la 5 noiembrie 1924, a luat ființă la Arad despărțământul județean al „Astrei”, prin fuziunea „Asociației Naționale din Arad” cu „Astra” din Sibiu⁹. Despărțământul cultural al „Astrei” l-a ales ca președinte pe cunoscutul dascăl și om de cultură Teodor Botiș, care era ajutat de către un comitet cercual din care făceau parte profesorii Ascaniu Crișan și Nichi Lazăr, inginerul Nicolae Petrescu și preotul și istoricul dr. Gheorghe Ciuhandu¹⁰. Din anul 1932 direcțiunea asociației a fost deținută de către profesorul Ascaniu Crișan până în 1936, când la 8 martie, avocatul Iustin Marșieu, a preluat funcția pe care a girat-o cu cinste și competență până la sfârșitul epocii interbelice.

După constituire, despărțământul central și-a extins treptat activitatea în întreg județul, prin constituirea de subdespărțăminte de plasă și cercuri culturale. La mijlocul celui de-al doilea deceniu al epocii interbelice funcționau șase subdespărțăminte la Șiria (cu cercul cultural la Ghioroc), la Sebiș, Gurahonț, Hălmagiu, Pecica și Arad, cu cercurile Grădiște și Sânicolaul Mic¹¹. În intervalul 1936-1939 conducerea despărțământului a deschis 22 de cercuri culturale noi la: Vărădia, Galșa, Șiclău, Socodor, Măderat, Chișineu-Criș, Sântana, Ghioroc, Aradul Nou, Pilu, Miniș, Șofronea, Bonțești, Covăsânț, Zărând, Brusturi, Avram Iancu, Micălaca, Semlac, Șeitin, Târnova, Olari¹².

Programul de activitate al despărțământului Arad a cuprins conferințe, serbări, comemorări, concursuri de cântece, costume și dansuri românești, șezători, școli țărănești, etc. Conferințele cu tematică științifică și culturală au constituit una din componentele de bază ale activității despărțământului. În realizarea acestora atât în oraș cât și în comunele județului, conducerea „Astrei” a colaborat cu Asociația profesorilor secundari din Arad, cu profesorii universitari din Cluj constituiți în organizația „Extensiunea universitară” (creată în 1924) cât și cu cadrele universitare din București, de pe lângă „Universitatea liberă”¹³. Conferințele

⁸ V. Goldiș, *Discursuri. Rostite în preajma unirii și la Asociațiunea culturală Astra*, București, 1928, p. 33.

⁹ A.N.D.J.A., fond *Astra*, *despărțământul cultural al județului Arad*, dos. 216/1924, f. 5.

¹⁰ *Ibidem*, f. 7.

¹¹ *Ibidem*, dos. 270/1934, f. 7.

¹² *Ibidem*, dos. 290/1936, f. 4.

¹³ *Ibidem*, dos. 217/1924, f. 4.

publice au avut loc în sala Palatului Cultural din Arad, ele beneficiind întotdeauna de o largă audiență, pe măsura personalităților vieții cultural științifice care au onorat cu prelegerile lor: Silviu Dragomir, G.B.Duică, Onisifor Ghibu, Sextil Pușcariu, Virgil Bărbat, Ion Lupaș, Coriolan Petreanu, Alexandru Lapedatu, Alexandru Borza, Vladimir Ghidionescu, Nicolae Iorga, Florin Ștefănescu Goangă, Mihail Dragomirescu, Ștefan Bezdechi, etc.¹⁴ În comunele ținutului Aradului au conferențiat pe teme cultural-științifice și sociale profesorii școlilor secundare din Arad: Ascaniu Crișan, Inocențiu Langa, T. Botiș, Nestor Blaga, T. Mariș, preoții Caius Turicu, Florea Codreanu și Vintilă Popescu, inginerul Nicolae Petrescu, doctorii Ion Pleșa, Dan Comșa și Corneliu Radu, avocatul Octavian Lupaș, etc.¹⁵ Enumerarea personalităților vieții cultural-științifice locale care au conferențiat, ilustra pe deplin mobilizarea largă pe care a reușit-o despărțământul central „Astra” Arad în slujba propășirii națiunii, trecând peste disputele politice și rivalitățile personale existente. Conferințele au intrat în impas o dată cu manifestarea brutală a crizei economice în 1931, când autoritățile n-au mai acordat nici o subvenție, fapt care a dus la abandonarea activității la sate și la demisia președintelui T. Botiș. În cele din urmă s-a renunțat în 1934 la colaborarea cu „Extensiunea universitară” datorită neachitării de către primăria Arad a restanțelor bănești pentru diurna conferențiarilor. Ultima colaborare cu organizația clujeană s-a materializat la 10 februarie 1935, la un an de la moartea lui Vasile Goldiș, când s-a inaugurat la Palatul Cultural camera memorială a marelui patriot și om de cultură; cu acel prilej a conferențiat prof. univ. Silviu Dragomir despre „Vasile Goldiș, omul și faptele”¹⁶.

Sub îndrumarea despărțământului central Arad au fost organizate cu sprijinul învățătorilor cursuri pentru analfabeți în localitățile județului iar la Arad, sub îndrumarea profesorului Traian Mager, s-a organizat timp de un an- decembrie 1925- decembrie 1926- un curs săptămânal gratuit de limba română, istorie și geografie pentru Școala specială de mișcare și întreținere C.F.R. Arad¹⁷.

Medicii din județ s-au organizat în 1926 sub egida „Astrei” într-un cerc cultural medical care-și propunea să combată bolile sociale, îndeosebi

¹⁴ *Ibidem*, dos. 247/1929, f. 12, dos. 260/1931, f. 7-8, dos. 261/1931, f. 52, dos. 263/1932, f. 2-3.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, dos. 270/1934, f. 5.

¹⁷ *Ibidem*, dos. 217/1924, f. 5.

tuberculoza, și să promoveze în același timp grija pentru igiena corporală și alimentară; președintele acestui cerc a fost ales doctorul Dan Comșa¹⁸.

În colaborare cu Camera agricolă Arad și cu sprijinul prefectului Ioan Groza, care a aprobat o subvenție de 121070 lei, s-au creat în 1935 școlile țărănești care erau de fapt cursuri de calificare pentru truditarii satelor arădene. Prima școală țărănească a fost organizată la Săvârșin, la inițiativa învățătorului Iosif Păcurariu, în februarie 1935¹⁹. În același an s-a creat școala țărănească de la Gurahonț iar în 1938 cele de la Comlăuș, Covăsânț și Olari. Un sistem propriu de organizare l-a avut școala țărănească din Avram Iancu, unde „elevii” au fost instruiți acasă de către învățătorul Gheorghe Martin, care le-a adus cursanților caiete și creioane. La inițiativa aceluiași învățător entuziast a fost editată revista litografiată a satului „Gând curat”²⁰.

Propaganda culturală în lumea satului arădean s-a realizat și prin serbări și șezători culturale la care au participat alături de săteni echipe formate din elevii liceelor teoretice arădene, elevii Școlii Normale și studenții Institutului teologic Arad, conduși cu dăruire și competență de dascălii lor: D. Gherman, T. Mariș, E. Vlad, C. Turicu, A. Lipovan, etc. Cântările, dansurile, recitățile, scenetele, au fost completate cu conferințe pe teme cultural-științifice și practice, iar mai apoi cu horă și dans până la ore târzii. Asemenea activități au avut loc la Ineu, Săvârșin, Cermei, Ghioroc, Șiria, Pârneava, Șega, Micălaca, etc.²¹

Stereotipia activităților despărțământului Astra cu aceleași conferințe și șezători culturale de ani de zile, a determinat îndepărtarea organizației de la obiectivele naționale propuse imediat după Unire, lucru sesizat și de către conducerea acesteia, care și-a propus diversificarea modului de abordare a problematicii lumii rurale. În această idee a fost difuzat în 1936 „Programul pentru ridicarea vieții satului”, el având caracter de obligativitate pentru toate cercurile din Arad și teritoriu. Documentul reprezenta angajamentul pentru revitalizarea activității organizației, luat de noua conducere sub președinția avocatului Iustin Marșieșu; el avea patru puncte distincte, cu referire la „Sănătate”, „Muncă”, „Minte” și „Suflet”. La capitolul „Sănătate” se propunea organizarea unei farmacii și a unui dispensar pe lângă casa culturală, construirea unei băi populare, combaterea căsătoriilor premature, a concubinajului și a divorțului. În privința „Muncii” se lansa ideea cultivării raționale a pământului și procurarea de mașini agricole,

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, dos. 270/1934, f. 7.

²⁰ *Ibidem*, dos. 290/1936, f. 10.

²¹ *Ibidem*, dos. 217/1924, f. 3.

crearea de pepiniere de pomi, creșterea vitelor de rasă, valorificarea superioară a produselor animale și dezvoltarea industriei casnice. La subpunctul 3 se insista asupra necesității alfabetizării cetățenilor, asupra întemeierii de biblioteci și muzee sătești. La ultimul subpunct, „Suflet”, se cerea intensificarea propagandei pentru frecventarea bisericii, pentru înființarea de coruri bisericești dar și pentru mai buna îngrijire a cimitirului și cinstirea memoriei oamenilor mari ai satului²². Prevederile programului erau dovada indubitabilă a apropierii despărțământului de realitățile lumii rurale, care se confruntau cu probleme multiple de ordin economic și socio-cultural și care necesitau o rezolvare în cel mai scurt timp. Din nefericire, mijloacele materiale aflate la dispoziția asociației n-au fost suficiente pentru realizarea practică a acestui program deosebit de ambițios.

Despărțământul „Astra” Arad s-a remarcat în perioada interbelică prin angajarea plenară în activitatea de reconstrucție a națiunii și a statului român, de răspândire a culturii și a valorilor spiritualității românești la granița de vest. Ea a creat un model de organizare și acțiune care a fost urmat mai apoi de către alte societăți și asociații culturale arădene cu care a colaborat adeseori în această perioadă.

Societatea „Cultul Eroilor”

Societatea „Cultul Eroilor”- filiala Arad s-a înființat în 1927, la inițiativa armatei române din Cetatea Aradului, reprezentată de către generalul Anton Ioanovici, comandantul Diviziei I –Cavalerie, în calitate de președinte²³. Activitatea societății se axa în principal pe cinstirea memoriei eroilor națiunii căzuți în primul război mondial pentru întregirea națională. În acest context ea a contribuit cu 160822 lei la ridicarea în 1929 a monumentului eroilor de la Hălmașiu și a propus ridicarea la Arad a unui mausoleu în care să fie aduse urnele individuale cu osemintele eroilor căzuți în război și aflate în cimitirele din ținutul Aradului. S-a realizat un proiect care cuprindea alături de mausoleu un mic altar și un muzeu al războiului, care a fost trimis spre aprobare Societății „Cultul Eroilor” București pentru a fi aprobat. Mausoleul a fost justificat atât economic, prin faptul că se reduceau foarte mult cheltuielile de întreținere a mormintelor cât și din punct de vedere moral-patriotic, el fiind considerat „un factor de educație etică și patriotică”²⁴. Din păcate, administrația județeană n-a găsit sursele de finanțare a proiectului cu un milion de lei, fapt pentru care el nu s-a putut realiza.

²² *Ibidem*, dos.289/1936, f. 1-4.

²³ *Ibidem*, fond P.J.A. serviciul administrativ, dos. 18/1930, f. 22-23.

²⁴ *Ibidem*.

Societatea a încercat și reluarea acțiunii de ridicare a monumentului Unirii care fusese abandonată în 1921 de către Comitetul de inițiativă în ciuda faptului că se adunase un fond de 212290 lei care erau depuși la Banca „Victoria” și Banca „Românească”²⁵. Demersul societății nu a avut rezultatul scontat, el lovindu-se de indiferentismul inexplicabil al personalităților locale și al autorităților statale, iar în anii următori criza economică a dus la devalorizarea pronunțată a sumei inițiale depusă în băncile arădene.

Organizarea și activitatea Societății „Cultul Eroilor” din Arad a însemnat implicarea armatei în ofensiva culturală care nu dădea roadele scontate la 10 ani de la Unire pe granița vestică a țării întregite.

Asociația națională și culturală „Înfrățirea”

În toamna anului 1927 Marele Stat Major și Comandamentul Corpului VII armată făceau un apel către arădeni în care se cerea „o mai bună colaborare în sens propagandistic între autoritățile civile și cler, pentru a combate propaganda străină făcută de dușmanii țării... și pentru consolidarea elementului românesc pe pământul pe care îl stăpânește astăzi”²⁶. Apelul autorităților militare regionale a fost urmat la 29 noiembrie 1927 de consfătuirea ținută la Comandamentul Diviziei I Cavalerie Arad, unde s-au întâlnit reprezentanții autorităților civile, militare și bisericești, care au ajuns la un acord de principiu privind înființarea Asociației „Înfrățirea”; s-a convenit ca proiectul de statut și programul de activitate să fie aprobate în cel mai scurt timp²⁷. La începutul anului 1928 statutul „Înfrățirii” a fost finalizat și dat spre studiu elitei intelectuale arădene pentru a fi cunoscut și îmbunătățit. Alături de statut a fost difuzat și „Studiul situației: politice, economice, sociale și culturale a județului Arad”. Structurat pe șase capitole: Considerații generale (I), Situația politică (II), Situația economică (III), Situația socială (IV), Situația culturală (V) și Concluzii (VI), documentul prezenta în termeni realiști și deosebit de critici starea ținutului la 10 ani de la Unire, el constituind de altfel argumentația solidă pentru fondarea noii asociații naționale și culturale²⁸. În privința situației culturale studiul remarcă că aceasta era determinată de către situația politică și economico-socială. Mediul cultural orășenesc era caracterizat prin preponderența asociațiilor culturale ungurești „care canalizau toate valorile spre o cultură proprie ungurească”. Se nota în același context și preponderența presei maghiare care publica șase cotidiene și patru reviste

²⁵ *Ibidem*, dos. 8/1929, f. 128.

²⁶ *Ibidem*, fond Astra-despărțământul cultural al județului Arad, dos. 244/1928, f. 2.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, f. 6-7.

săptămânale, în timp ce ziarele românești, în număr de patru „erau preponderent politice... și nu erau citite de către români”²⁹. Societățile culturale românești de la sfârșitul deceniului trei erau socotite prea numeroase și lipsite de colaborare și coordonare în acțiunile pe care le inițiau. În mediul rural era deplânsă lipsa de preocupare pentru lectură, țăranii nelecturând puținele volume de beletristică sau de sfaturi practice pe care le aveau la dispoziție în bibliotecile satești. La sfârșitul capitolului erau enumerate relele culturii arădene care constau în:

- a) superioritatea în propagandă a minorităților prin societăți culturale
- b) lipsa educației național-patriotice a funcționarilor și conducătorilor de la sat
- c) slaba organizare a societăților culturale românești existente
- d) inexistența unei prese românești corespunzătoare nevoilor culturale de propagandă și contrapropagandă³⁰.

Pornind de la aceste constatări, statutul „Înfrățirii” își propunea să remedieze relele constatate prin conlucrarea tuturor celor care doreau cu ardoare „consolidarea elementului românesc în părțile apusene ale țării”³¹. Inițiatorii documentului menționau și cele patru direcții fundamentale în atingerea acestui obiectiv: formarea la sat și la oraș de patrioți români conștienți de drepturile și îndatoririle lor, inițierea de organizații economice de tot felul care să contribuie la îmbunătățirea stării economice a elementului românesc, strângerea legăturii sat-oraș și colonizarea de români de la munte în oraș și pe zona de frontieră³².

Studiul situației și statutul s-au discutat și aprobat la 31 ianuarie 1928 cu prilejul întrunirii ținute în sala festivă a Primăriei din Arad. Ea a avut caracterul unei consfătuiri „naționale” a tuturor românilor intelectuali din orașul Arad, inițiativa organizării având-o generalul Anton Ioanovici de la Divizia I Cavalerie³³.

Adunarea generală constitutivă a „Înfrățirii” s-a desfășurat abia la 12 mai 1928, la Palatul Cultural, iar constituirea Consiliului de colaborare-organul suprem de conducere, s-a realizat la 26 iunie 1928 în sala festivă a Liceului „Moise Nicoară”, la inițiativa P.S. Grigorie Comșa, președintele de onoare al asociației³⁴. Președintele activ al Consiliului a fost ales Prea

²⁹ *Ibidem*, f. 10.

³⁰ *Ibidem*, f. 11.

³¹ ***, *Statutul Asociației naționale și culturale „Înfrățirea” Arad*, Arad, Editura Diecezana, 1928, p. 1.

³² A.N.D.J.A., fond *Astra*, *despărțământul cultural al județului Arad*, dos. 244/1928, f. 17.

³³ *Ibidem*, f. 2.

³⁴ *Ibidem*, f. 34.

Cuvioșia Sa Părintele Arhimandrit Policarp Morușca, starețul mănăstirii Bodrog, omul de încredere al episcopului. Vicepreședinția a fost încredințată inginerului Nicolae Petrescu, directorul fabricii „Astra”, iar în funcția de secretar a fost ales căpitanul Nicolae T. Popovici, șeful executiv al Societății „Cultul Eroilor”. Consiliul de colaborare avea în componența sa 23 de membri, din el făcând parte personalități ale vieții cultural-științifice și politice arădene: Aron Cotruș-ziarist, dr.Gh.Ciuhandu-istoric, Nicolae Mihulin și Ascaniu Crișan-directori de liceu, Traian Mager și Nichi Lazăr-profesori, Nicolae Petrescu-inginer, Filotti Zamfir-prefectul poliției, Nicolae Popovici-ofițer, Constantin Sotirescu-judecător, etc. Pentru Comitetul executiv au fost aleși ca membri A.Crișan, N.Petrescu, C-tin Sotirescu și N.Popovici, ei alăturându-se președintelui activ Policarp Morușca. Alegerile organelor de conducere au decurs într-o atmosferă de însuflețire, ele fiind rezultatul voturilor unanime prin aclamație³⁵.

Activitatea Asociației „Înfrățirea” s-a derulat la cumpăna dintre deceniile trei-patru ale epocii interbelice, într-o etapă de existență critică a societății românești, dominată de marea criză economică ce și-a făcut simțită prezența nefastă în toate domeniile tânărului stat național. Neîmplinirile la mai bine de un deceniu de la Unire cât și amploarea luată de către revizionism, au căpătat la granița de vest a României noi dimensiuni, efectul lor fiind mult mai mare decât în largul cuprins dinăuntrul țării. În acest context „Înfrățirea” a pus accent pe mobilizarea conștiințelor, a intelectualității orășenești și rurale, care trebuiau să fie mesagerii propagandei național-culturale sistematice, fără menajamente în ținutul Aradului și în întreaga zonă vestică a țării. Pe timpul activității sale, asociația a beneficiat de subvenții de la stat în valoare de 50000 de lei pe care le încasa de la administrația financiară a județului³⁶.

La începutul activității asociația a colaborat eficient în domeniul propagandei naționale cu despărțământul central al „Astrei”, organizând împreună în anul 1929 patru conferințe la Palatul Cultural, cu o problematică preponderent militar diplomatică, conferențiarilor fiind generalii I.Manolescu (2), G.Găvănescu și profesorul Victor Cădere. Organizarea conferințelor publice a fost ireproșabilă, fiecare membru și simpatizant al „Înfrățirii” primind câte o invitație personală; au primit de asemenea invitații toți oamenii de cultură din oraș și județ³⁷. Participarea publicului a fost bună, o mențiune deosebită meritând funcționarii publici care erau

³⁵ ***, *Statutul Asociației...*, p. 8.

³⁶ A.N.D.J.A., fond P.J.A. *acte administrative*, dos. 4/1930, f. 60-61.

³⁷ *Ibidem*, dos. 8/1929, f. 7.

mobilizați de către prefectura care înțelegea să sprijine în acest mod ofensiva culturală a statului român.

Propaganda națională întreprinsă de către asociație a primit noi valențe o dată cu editarea la 1 noiembrie 1930 a propriului organ de presă, ziarul săptămânal „Aradul”, care a avut o apariție neîntreruptă până la 27 noiembrie 1932. Chiar de la primul număr, conducerea „Înfrățirii” deplângea în articolul de fond situația critică a societății românești la 12 ani de la Unire, susținând că responsabilitatea revine politicii de partid „care a slăbit și chiar a anihilat roadele bune ale unor strădanii răzlețe”. Era reafirmată în același timp ideea necesității creării „Frontului unic împotriva celor care nu s-au obișnuit cu ideea de stat național românesc, față de încercările de destrămare socială și religios-bisericească”³⁸. La crearea frontului unic erau chemate să participe instituțiile fundamentale ale statului- biserica, școala, armata, justiția, care constituiau de altfel elementele indispensabile în ofensiva național-culturală desfășurată cu intermitențe de către guvernele românești interbelice.

Românizarea orașului Arad și a frontierei de vest constituia una din chestiunile de bază ale propagandei desfășurate de către Asociația „Înfrățirea”. Lipsa de progres în această direcție se datora, potrivit opiniei conducătorilor asociației, inexistenței clasei de mijloc românești (negustorii și meseriașii). Soluția propusă era aceea a curmării mentalității „mâinilor murdare” și orientarea tineretului spre școlile profesionale și susținerea materială a acestuia pentru a-și deschide întreprinderi viabile. În acest mod, treptat, se deschidea calea spre crearea burgheziei naționale, fără de care Aradul nu putea căpăta niciodată caracter românesc, el rămânând mai departe „o oază de srăinism în mijlocul unei populații rurale românești atât de compactă și sănătoasă”³⁹.

Progresul culturii arădene era posibil, în viziunea „Înfrățirii”, doar prin ridicarea generației tinere, crescută de către profesorii români după Unire, care trebuia să înlocuiască „generația bătrână”, dintre care personalitățile educate la Arad erau foarte puține, marea lor majoritate stabilindu-se în oraș din alte părți. Se spera că prin aportul tinerilor va crește calitatea și participarea la manifestările culturale din muzică, teatru, conferințe, cinematografe, etc., care în acea perioadă erau în suferință.

Înfrățirea cu lumea satului arădean constituia o altă idee de bază în activitatea asociației, mai ales în situația în care viața țăranilor se altera de la o zi la alta datorită crizei economice și intemperiilor; într-un apel lansat

³⁸ *Aradul-organ al Asociației Înfrățirea*, Arad, an I, nr.1 din 10 noiembrie 1930, p. 1.

³⁹ *Ibidem*, nr. 2 din 17 noiembrie 1930, p. 7.

către toți intelectualii se cerea sprijin pentru clasa țărănească, pentru a nu se reedita un nou 1907 la 25 de ani de la acel trist eveniment⁴⁰.

Deși respingea ferm implicarea în politică a membrilor săi, „Înfrățirea” a sprijinit cu armele culturale guvernul Nicolae Iorga, pe care nu-l considera o „emanație politică”, ci „o patriotică încercare de a scăpa țara din ghearele politicii sălbatice, care distruge, care face enorme pagube țării...deoarece partidele politice au dus în parlament elemente politice nepregătite, niște creaturi ale demagogiei deșănțate”⁴¹. Asociația și-a oficializat sprijinul față de guvern prin acceptarea unui loc pe lista sa în alegerile parlamentare pe care a fost nominalizat directorul Liceului „Moise Nicoară”, profesorul Ascaniu Crișan.

În paginile „Aradului” s-a optat pentru idealul de împăcare și înțelegere nu numai între români, ci între toți cetățenii Aradului, sarcină ce trebuia să fie îndeplinită de către orice membru adevărat al „Înfrățirii”. În acest context se cerea obiectivitate jurnalistului maghiar „pentru ca minoritarii maghiari să cunoască sentimentele omenești ale românilor care ar duce la buna înțelegere și ar elimina falsul naționalism care servește intereselor tulburi”⁴². Din nefericire această apropiere n-a fost posibilă datorită manifestărilor revizioniste de la începutul deceniului patru ale Ungariei și ale etnicilor maghiari din România. În acele împrejurări, „Înfrățirea” îndemna membrii și susținătorii săi „să lupte contra uneltirilor revizioniste din interior și exterior”⁴³.

Promovarea culturii în ținutul Aradului a constituit o altă coordonată a activității propagandistice dusă de către „Înfrățirea” și ziarul „Aradul”. Ei au intervenit operativ ori de câte ori au apărut disfuncționalități în politica culturală promovată de către autorități. Un astfel de moment l-a constituit protestul la intenția desființării Școlii normale de fete după 11 ani de existență, pentru a aduce în locul ei Școala normală de băieți ce funcționa în afara orașului, în cartierul Gai. Documentul se fundamenta pe ideea că aceasta era „singura școală de la granița de vest care pregătește fetele pentru cariera de învățătoare; el arunca responsabilitatea pentru situația creată pe seama lipsei de activism a deputaților arădeni „care n-au reușit să păstreze la Arad puținul instituțional creat în ultimii 10 ani, în competiție cu Timișoara și Oradea, mereu favorizate”⁴⁴.

⁴⁰ *Ibidem*, nr. 43 din 6 septembrie 1931, p. 1.

⁴¹ *Ibidem*, nr. 24 din 24 mai 1931, p. 1.

⁴² *Ibidem*, nr. 4 din 1 decembrie 1930, p. 6.

⁴³ *Ibidem*, an II, nr. 48 din 29 mai 1932, p. 1.

⁴⁴ *Ibidem*, an I, nr. 3 din 24 noiembrie 1930, p. 1.

Refuzul primarului Cornel Luțai de a aloca 90000 de lei pentru achiziționarea de carte românească în contul Palatului Cultural a fost aspru criticat de membrii asociației, care catalogau gestul ca un act de nesocotire a culturii românești. Primarul justifica atitudinea cu propunerea nerealistă de a declara biblioteca „Bibliotecă Națională”, ea putând primi în acest mod exemplare gratuite, asemeni celor trei „biblioteci privilegiate”: Biblioteca Academiei, Biblioteca „Astrei” și Biblioteca Universității din Cluj⁴⁵.

Meritele Asociației „Înfrățirea” au fost recunoscute în epocă de către primarul Aradului dr. Corneliu Radu, care, în cadrul unei adunări a societăților culturale arădene ținută la Cercul cultural românesc, la 20 septembrie 1931, a desemnat ziarul „Aradul” ca organ de publicitate al tuturor organizațiilor și asociațiilor culturale românești⁴⁶. Activitatea „Înfrățirii” a constituit un model și un îndemn pentru înființarea de noi societăți culturale arădene- „Ateneul Popular Arădean” și „Institutul Social Banat-Crișana” care alături de „Concordia” și „Astra” au slujit cu devotament altarul culturii românești în deceniul patru.

Ateneul Popular Arădean

„Ateneul Popular Arădean” a luat ființă în seara zilei de 16 septembrie 1931, la restaurantul Kánya, la inițiativa gazetarilor locali, pentru a face cunoscută istoria de fapte românești în ținutul Aradului și Crișanei „plin de amintirea atâtor figuri și fapte luminoase”⁴⁷. Comitetul „Ateneului Popular” era format din părintele dr.Gh.Ciuhandu, conducătorul spiritual al societății, din profesorii Alexandru Constantinescu, Eduard Găvănescu și Marcel Olinescu, din publiciștii Isaia Tolan, Tiberiu Vuia, Alexandru Negură și poetul Pompiliu Barbu. Fondatorii noii societăți culturale își legitimau inițiativa cu argumentul că de la tribuna Palatului Cultural „s-a vorbit prea mult despre lucruri de cultură generală, fără a se da atenția cuvenită în primul rând istoriei locale românești, în contextul mai larg al istoriei neamului, ca o reală operă de întărire a sufletului național”⁴⁸. Ateniștii arădeni își desfășurau activitatea în mod regulat, săptămânal, în zilele de miercuri și sâmbăta.

Propaganda cultural-națională a fost inaugurată în octombrie 1931 de către Gh. Ciuhandu, care a vorbit despre „Aradul românesc din veacul al XVIII-lea”. Ziaristul Isaia Tolan a conferențiat despre „Ținutul arădean pe vremea începuturilor stăpânirii ungurești (1000-1300)”, profesorul

⁴⁵ *Ibidem*, nr. 4 din 1 decembrie 1930, p. 8.

⁴⁶ *Ibidem*, nr. 46 din 27 septembrie 1931, p. 5.

⁴⁷ Ed.I.Găvănescu, *Ioan Popovici Desseanu-viața și activitatea sa*, Arad, Biblioteca Ateneului Popular, nr. 1, 1932, p. 3.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 4.

Alexandru Constantinescu a ținut prelegerea despre „Poeți arădeni”. Ulterior, părintele Gheorghe Ciuhandu a prezentat conferința intitulată „Mișcări românești în secolul al XVIII-lea”. La sfârșitul anului 1931 „Ateneul Popular” a comemorat centenarul lui I.Popovici Desseanu, prilej cu care Eduard Găvănescu a prezentat în memoriam o conferință deosebit de interesantă; cu aceeași ocazie a fost evocată și defuncta sa soție Hermina I.P. Desseanu, întâia președintă a Reuniunii Femeilor române din Arad. La 6 decembrie 1931 a fost organizat un mare festival pentru sărbătorirea poetului Octavian Goga, prilej cu care au vorbit despre personalitatea marelui poet Gh. Ciuhandu, Al.Constantinescu, I. Tolan și Al. Negură⁴⁹. În perioada următoare „Ateneul” și-a extins activitatea, organizând o șezătoare pentru copii și un festival pentru tineretul școlar arădean.

Comitetul „Ateneului Popular” s-a constituit în comitet de redacție și a publicat în mai 1933 primul număr al revistei literar-culturale „Hotarul”, care a întregit peisajul publicistic arădean timp de opt ani de zile, ea având o apariție lunară. Articolul program „O vorbă spusă înainte” reconfirma obiectivele propuse de către societate la fondarea ei, cunoașterea și dezvoltarea spiritualității românești de la granița de vest a statului național: „Cine suntem? Ecoul îndepărtărilor dinspre soare-apune, Năzuim să facem din el cântec plin de lumini”⁵⁰. Prin revista „Hotarul”, „Ateneul Popular Arădean” și-a extins aria de activitate la întregul hotar de vest al țării. Preocupările preponderent literare ale societății din perioada 1933-1936 au fost estompate de către cele cultural-politice de la sfârșitul deceniului patru (1937-1940). În prima etapă preocupările ateniștilor au fost preponderent literare, cu predilecție spre promovarea poezilor arădeni contemporani: Marcel Olinescu, Aron Cotruș, Al.Popescu Negură, George A. Petre, Al. T. Stamatiaș și Pompiliu Barbu. Prezentarea literaturii contemporane arădene a fost armonizată cu evocarea unor personalități ale culturii de către istoricii arădeni Cornelia Bodea în studiile „Moise Nicoară” și „Alexandru Gavra” și Gheorghe Ciuhandu în „G.Popa- contribuții la dezvoltarea învățământului confesional”; s-au bucurat de asemenea de o bună apreciere studiile lui Traian Mager despre Țara Moșilor.

După 1936 „Hotarul” a ilustrat implicarea „Ateneului” în mișcarea cultural politică din vestul României, prin extinderea cercetărilor de istorie locală și a studiilor economice și sociologice: „Noțiunea de Ținut al Hălmagiului” de Traian Mager (nr.1/1937), „Comercianții greci din părțile

⁴⁹ *Ibidem.*

⁵⁰ *Hotarul*, an I, Arad, nr. 1 din mai 1933, p. 1.

ungurene și îndeosebi din părțile Aradului” de Gh. Ciuhandu (nr.4/1937) și „Acum o sută de ani” de C.Bodea (nr.9-10-11/1937).

În ultimii ani ai deceniului patru, „Ateneul” trăgea un serios semnal de alarmă în privința scăderii drastice a numărului populației ținutului. A fost consacrat chiar un număr special al revistei „Hotarul” problemei în cauză, în care Valea Mureșului, Valea Crișurilor și Podgoria Aradului erau socotite zonele cele mai periclitare de fenomenul depopulării, care era și mai accentuat în Banat, situat pe un neonorant loc 1 din acest punct de vedere⁵¹. Situația economiei ținutului a fost în atenția economiștilor „Ateneului” care, în aprilie și septembrie 1938 consacrau două numere ale revistei în exclusivitate acestei tematici: „Contribuții la studiul situației economice a județului Arad” și „O scurtă dare de seamă asupra agriculturii județului Arad”.

La sfârșitul epocii interbelice „Ateneul Popular Arădean” se putea mândri cu realizări deosebite în domeniul propagandei național-culturale care au dus la mai buna cunoaștere și apreciere a spiritualității românești din orașul Arad și din zona vestică a României. Revista „Hotarul” a constituit oglinda fidelă a demersurilor sistematice și asidue ale elitei intelectuale arădene devenită factor de sprijin în politica culturală a Bucureștiului.

Institutul Social Banat-Crișana secția artistico-culturală Arad

„Institutul Social Banat-Crișana” cu sediul la Timișoara, a decis că în colaborare cu personalitățile vieții cultural-științifice arădene să deschidă la Arad, la 28 aprilie 1933, o secție artistico-culturală. Societatea nou creată avea drept scop „cunoașterea laturii culturale și artistice a realităților vieții românești din ținutul Aradului”, fapt care în concepția inițiatorilor constituia unul din cele mai serioase mijloace de luptă contra celor care încearcă revizuirea tratatelor de pace⁵².

Conducerea secțiunii era girată de către un comitet de acțiune care îl avea drept președinte pe medicul Corneliu Radu și din care mai făceau parte Octavian Lupaș ca secretar și Nestor Covaci ca arhivar. Între membrii fondatori se regăseau personalități marcante ale spiritualității arădene, ca: dr.Gh.Ciuhandu, dr.Nichi Lazăr, Ascaniu Crișan, Nestor Blaga, Traian Mager și Marcel Olinescu⁵³.

Sediul societății se afla în Palatul Cultural, unde chiar de la ședința constitutivă s-a propus un program îndrăzneț, cu sarcini concrete pentru membrii săi reprezentativi:

⁵¹ *Ibidem*, an V, nr. 12 din decembrie 1938, p. 331-378.

⁵² A.N.D.J.A., fond P.J.A. acte administrative, dos. 156/1933, f. 1.

⁵³ Victor Cașavei, *Documentele Secțiunii culturale din Arad a „Institutului Social Banat-Crișana”*, în *Ziridava*, nr. XVIII din 1993, p. 355-356.

1)dr.T.Botiș- „va studia viața și activitatea membrilor de seamă a familiei Mocioni, care au jucat unul din cele mai importante roluri în trecutul nostru politic”

2)prof. T.Mariș-„va trata posibilitățile de a face mai eficiente învățământul primar în județul Arad”

3)prof. T.Mager-„se va ocupa de problema regionalismului educativ cu privire la ținutul Hălmagiului”

4)Nestor Covaci-„va colecționa folclorul din județul Arad”

5)av.Octavian Lupaș-„va studia cadrul istoric al comunei Sâmbăteni după metoda Institutului Social din București”

-prof. M.Olinescu-„va studia activitatea estetică a locuitorilor din Sâmbăteni și va pregăti un album cu schițe plastice-Aradul pitoresc”⁵⁴.

Din anul 1934 „Institutul Social Banat-Crișana” secțiunea Arad a început cercetările monografice la sugestia marelui sociolog Dimitrie Gusti, prilej cu care a început elaborarea de monografii locale și s-a finalizat editarea monografiei model a ținutului Hălmagiului, o admirabilă realizare a profesorului de limba română Traian Mager de la Preparandia arădeană. De notat faptul că în cercetarea istorică și sociologică au fost antrenați elevii din ultimii ani ai Preparandiei cât și studenții Academiei Teologice arădene, care au luat astfel un contact mai intim cu realitățile vieții rurale în care trebuiau să se integreze cât mai rapid în viitor, ca luminători ai neamului. Cercetările sociologice în județul Arad au fost extinse după 1935, o dată cu sosirea echipei Fundației Culturale Regale „Principele Mircea” la Sâmbăteni, ea fiind compusă din tehnicieni, medici, agronomi, veterinari, maestre de lucru,etc. Scopul declarat al acestor douăsprezece echipe de la nivelul țării, dintre care una și-a început activitatea cu un an înainte la Fibiș, în Banat, consta în „ridicarea stării culturale a satelor noastre” după ce anterior se făcea o evaluare obiectivă a stării de fapt existente⁵⁵. În cursul cercetărilor sociologice dintre anii 1935-1937 de la Sâmbăteni, au participat activ la acțiune atât membrii secțiunii culturale Arad cât și studenți teologi și elevi ai Preparandiei, coordonați de către profesorul Dimitrie Gusti. Conducerea echipei regale de la Sâmbăteni a fost asigurată de către avocatul Octavian Lupaș. Între anii 1936-1938 la Vârfurile, în Munții Apuseni, a lucrat echipa regală condusă de către dr.Sabin Manuilă și prof. Traian Mager. Ulterior, echipele regale și-au extins activitatea și pe Valea Mureșului, în localitățile Petriș și Conop⁵⁶. Activitatea culturală a echipelor

⁵⁴ A.N.D.J.A.,fond P.J.A. acte administrative, dos. 156/1933, f. 1.

⁵⁵ *Ibidem*, dos. 177/1936, f. 1.

⁵⁶ E.Dublea, *Orașe din România în imagini-Municipiul și județul Arad*, Arad, Ed. Concordia, 1938, p. 33-34.

regale a fost continuată în căminele culturale care au continuat drumul deschis de către acestea.

Încă de la înființare, secțiunea culturală Arad a „Institutului Social Banat-Crișana” a abordat calea pragmatismului cultural și socio-economic, refuzând conferințele teoretice care deveniseră la un moment dat ineficiente și stereotipe. Au fost inițiate și două secții noi, cea economică și cea medicală și s-a inițiat chiar o subsecție minoritară în cadrul secției culturale, al cărui responsabil a fost desemnat publicistul Isaia Tolan, specialist în problema relațiilor româno-maghiare.

Membrii asociației arădene au contribuit cu materiale interesante la editarea revistei „Institutului Social Banat-Crișana”; s-au remarcat în acest sens prof. Ascaniu Crișan cu lucrarea „Mișcarea elevilor de la Liceul Moise Nicoară în ultimii 15 ani (1918-1933)” și preot prof. T.Botiș cu lucrarea „Date despre activitatea lui Andrei Mocioni”⁵⁷. „Institutul Social Banat-Crișana” –secțiunea culturală Arad a reușit să întrească în mod admirabil activitatea societăților culturale românești ce funcționau la Arad în cea de a doua parte a perioadei interbelice.

Societatea „Concordia”

În anul 1934 lua ființă la Arad Societatea anonimă culturală „Concordia” care continua activitatea Tipografiei „Concordia” S.A., întemeiată în anul 1911, ce „a servit națiunea română ca instrument cultural în lupta de luminare, de solidarizare a sufletelor și de eliberare de sub jugul robiei ungurești”⁵⁸. La începutul deceniului patru Societatea „Concordia” își fixa ca obiectiv continuarea tradițiilor înaintașei sale de a contribui la răspândirea cărții românești pe plaiurile arădene, prin înființarea de biblioteci populare.

La 10 ani de la Unire existau în ținutul Aradului doar 36 de biblioteci populare, școlare și ale „Astrei”. Cele mai multe biblioteci funcționau în plasa Radna, numărul lor ridicându-se la 10, dintre care patru funcționau la Săvârșin. Din cele 10 plase ale județului Arad, plasele Pecica și Târnova nu aveau nici o bibliotecă, iar plasa Chișineu-Criș avea doar una singură, în localitatea Pădureni. În plasa Hălmagiu funcționau patru biblioteci, toate în comuna Hălmagiu⁵⁹. Situația statistică ilustra elocvent că luminarea populației din mediul sătesc arădean prin accesul și lecturarea de carte românească era un deziderat prioritar, în contextul în care statul se confrunta cu mari probleme financiare datorită crizei economice.

⁵⁷ V.Cațavei, *op. cit.*, p. 361.

⁵⁸ E.Dublea, *op. cit.*, p. 36.

⁵⁹ A.N.D.J.A., fond P.J.A., *acte administrative*, dos. 8/1929, f. 81.

„Concordia” a căutat să suplinească lipsa de eficiență a instituțiilor statale abilitate în acest sens- Direcția educației populare și Casa școalelor- în ceea ce privea crearea de biblioteci sătești. Ea a încercat în același timp să înlăture anumite carențe ce se manifestau în activitatea curentă a bibliotecilor: achiziția de cărți nepotrivite, lipsa de funcționalitate în privința orarului și a relațiilor cu cititorul cât și lipsa unei legislații corespunzătoare în domeniu, așa cum exista în Cehoslovacia și Bulgaria chiar de la sfârșitul războiului mondial.

Activitatea „Concordiei” a fost privită la început cu neîncredere, dar ea a câștigat treptat atenția cititorilor o dată cu crearea primelor biblioteci în care cărțile au fost selectate cu grijă maximă, conform preferințelor exprimate, un loc de frunte ocupându-l cărțile de medicină, basme și de sfaturi agricole. În conformitate cu dorința lui Vasile Goldiș, de o atenție deosebită s-a bucurat zona montană a județului, ținutul Hălmagiului, unde populația românească era mai izolată și avea un acces mai greu la informație scrisă și în general la fenomenul cultural. Până în anul 1938 „Concordia” a fondat 15 biblioteci populare care au fost dotate cu un fond de 5455 cărți, ceea ce însemna o medie de 363 volume pe fiecare unitate înființată⁶⁰. Valoarea totală a cărților din dotarea bibliotecilor s-a ridicat la suma de 113394 lei, în ea fiind incluse și costurile pentru compactarea volumelor. Societatea investea acești bani în cultură din veniturile obținute prin închirierea celor două clădiri proprietate personală din centrul civic al Aradului, precum și din vânzarea ultimelor mașini ale tipografiei în anul 1934⁶¹. „Concordia” a fost sprijinită material în demersul său cultural de către „Astra”, Banca Națională a României, Banca Ardeleană și Ministerul Agriculturii și Domeniilor, care au înțeles că înălțarea culturală a populației sătești se poate face prin slova scrisă.

Alegerea cu grijă a cărților a dat roade la sfârșitul perioadei când din fondul de carte al celor 15 biblioteci, 33% erau lucrările literare, 30% cele de cunoștința folositoare, 25% cele religioase și 12% cele agricole⁶². Procentele reflectau pe deplin dorințele cititorilor exprimate în fișele de împrumut ale bibliotecilor. Organizarea bibliotecilor „Concordia” s-a făcut în deplină colaborare cu „Astra”- despărțământul Arad, bibliotecarii fiind în general țărani instruiți la școlile țărănești ce au fost create în aceleași zone ale ținutului arădean. Sediile bibliotecilor se aflau în general în căminele culturale, unde aveau loc și alte activități complementare: șezători culturale,

⁶⁰ Octavian Lupaș, Bibliotecile populare „Concordia” din județul Arad, Arad, Editura Concordia, 1938, p. 19.

⁶¹ E. Dublea, *op. cit.*, p. 36.

⁶² O. Lupaș, *op. cit.*, p. 20.

audiții radio, școli țărănești, lecturarea colectivă de ziare și reviste, vânzarea de cărți și ziare, etc. Cele mai cunoscute biblioteci populare ale „Concordiei” au fost deschise la Gurahonț (1935), Săvârșin (1937), Miniș (1937), Hălmațiu (1938)⁶³.

Demersul cultural al „Concordiei” a avut un impact pozitiv asupra vieții culturale rurale, asupra interesului sătenilor față de carte, fapt demonstrat de către cei 3114 împrumutători de cărți în cele 152 de luni de activitate a celor 15 biblioteci. Din numărul total al cititorilor 85% erau bărbații și doar 15% femeile, fapt care demonstra că integrarea femeii în viața comunității era departe de a fi rezolvată⁶⁴.

Un fapt îmbucurător a fost acela că treptat, gusturile literare ale sătenilor s-au îndreptat spre cărțile din literatura cultă românească: „Mara” de Ion Slavici, „Pădurea spânzuraților” de Liviu Rebreanu, „Neamul Șoimăreștilor” și „Șoimii” de Mihail Sadoveanu, „Poezii” de Octavian Goga, „Balade și idile” de George Coșbuc sau „Velerim și Veler Doamne” de Victor Ioan Popa⁶⁵.

Asociația culturală „Concordia” a reușit în al doilea deceniu al epocii interbelice să aducă prin bibliotecile sale mai multă lumină și spiritualitate românească în satele izolate ale ținutului arădean, în strânsă colaborare cu celelalte societăți culturale locale; ea și-a îndeplinit crezul său existențial pe care l-a formulat sintetic o dată cu începuturile sale: „a da cărți bune și folositoare poporului, înseamnă a-i da putere și viitor”⁶⁶.

Federația Societăților Culturale din Arad

Activitatea societăților culturale care funcționau în ținutul Aradului în epoca interbelică era îngreunată foarte mult de lipsa mijloacelor materiale din resurse proprii și de slaba susținere din partea statului cu subvențiile necesare. Această tristă realitate a constituit cauza principală a federalizării la 24 martie 1936, a patru din cele mai reprezentative societăți culturale românești din județ: despărțământul Arad al „Astrei”, Societatea „Concordia”, „Ateneul Popular Arădean” și Secția culturală a „Institutului Social Banat-Crișana”.

Conducerea federației era asigurată, în conformitate cu prevederile actului constitutiv, de către un comitet format din câte un reprezentant al societăților culturale membre; din acest organism mai făcea parte directorul Palatului Cultural și secretarul ales, iar președintele F.S.C.A. era președintele despărțământului „Astra” (articolul 4) . În privința activității

⁶³ *Ibidem*, p. 35-38.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 56.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 58.

⁶⁶ E. Dublea, *op. cit.*, p. 37.

federației, se arăta că aceasta va cere la începutul fiecărui an bugetar subvenții de la stat; alte mijloace materiale se prevedeau a fi obținute prin șezători culturale și conferințe (articolul 6). La articolul 8, societățile culturale și-au definit programul de activitate în cadrul federației, în conformitate cu scopul fondării lor:

- 1) „Astra”-răspundea de conferințele din oraș și județ și se interesa de activitatea căminelor culturale
- 2) „Concordia”-avea ca sferă de activitate în continuare întemeierea de biblioteci populare, potrivit statutelor ei
- 3) „Institutul Social Banat-Crișana”-avea în competență anchetele monografice
- 4) „Ateneul Popular Arădean”-se ocupa cu redactarea revistei „Hotarul”, care urma să fie editată de către F.S.C.A.⁶⁷

Activitatea F.S.C.A. se desfășura pe baza unui program de activitate minimală, elaborat la începutul lunii octombrie, iar modul său de realizare era dezbătut într-un congres cultural organizat anual (articolul 9). Constituirea F.S.C.A. n-a avut ecoul scontat în rândul autorităților și al opiniei publice și de aceea, la 4 mai 1936, conducătorii celor patru societăți federalizate- dr.Iustin Marșieu, prof. Ascaniu Crișan, dr.Corneliu Radu și prof. Marcel Olinescu- au dat publicității „Apelul către toți românii din orașul și județul Arad” care conținea cele două idei de bază care stăteau la temelia demersului lor⁶⁸. La punctul numărul 1 se milita pentru înfrățirea tuturor forțelor de propagandă culturală într-un plan de acțiune unitar, care să coordoneze planurile de acțiune ale acestora în vederea înregistrării unui nou avânt. La cel de-al doilea punct, semnatarii cereau sprijinul material al tuturor acelor care se interesau de destinele neamului și se sublinia pericolul ce putea să rezulte din paralizarea activității acestor societăți culturale dacă ar fi refuzat sprijinul material de care ele aveau nevoie⁶⁹. Documentul arăta că prin îndeplinirea acestui obiectiv național se realiza „un zid de spiritualitate românească la granița de vest” dar în același timp se realiza și „o mare obligație care exista față de trecutul măreț al ținutului Aradului”⁷⁰.

Modalitățile concrete de sprijin material au constat în înscrierea ca membri cotizanți ai despărțământului „Astrei” sau a „Institutului Social Banat-Crișana” cu o sumă minimă de 100 de lei pe an, din care se vărsa o cotă parte fiecăreia din cele patru societăți federalizate și abonarea la revista

⁶⁷ A.N.D.J.A., fond P.J.A., acte administrative, dos. 149/1936, f. 1.

⁶⁸ *Ibidem.*

⁶⁹ *Ibidem.*

⁷⁰ *Ibidem.*

„Hotarul”, organul F.S.C.A., cu aceeași sumă. Membrii cotizanți plăteau o singură cotizație chiar dacă făceau parte din mai multe societăți culturale, ei beneficiind în schimb de gratuitate la serbările și conferințele organizate cu preț de intrare și puteau să participe activ la lucrările „Astrei” și „Institutului Social Banat-Crișana”.

Autoritățile administrative județene au sprijinit inițiativa culturală a elitei arădene, funcționarii superiori ai prefecturii, în frunte cu subprefectul Romul Bejan și secretarul Ioan Nichin, cât și alți șefi de serviciu și de birou, s-au înscris ca membri ai F.S.C.A. și s-au abonat la revista „Hotarul”⁷¹. Gestul autorităților a constituit un exemplu civic dar și o confirmare a conexiunii acestora la ofensiva național-culturală declanșată de către stat pentru românizarea graniței de vest și a orașului Arad. Ulterior, au intrat în F.S.C.A. Societatea culturală „Lyra” din Chișineu Criș și Corul „Armonia” din Arad.

Unitatea organizatorică a federației a înregistrat importante deficiențe, fapt confirmat de întrunirea primului congres cultural abia la 30 ianuarie 1938, după aproape doi ani de la constituire; el a avut loc în după amiaza acelei zile în sala festivă a Liceului „Moise Nicoară”, accesul fiind liber⁷². Deschiderea lucrărilor a fost făcută de către președintele dr. I. Marșieu, care în cuvântul său a făcut elogiul înaintașilor care au realizat Marea Unire și a definit Aradul interbelic ca „paznic al românismului la granița de vest”, care cu contribuția societăților culturale trebuia să se transforme într-un „focar de cultură și spiritualitate românească”, demn de măreția trecutului său. În opinia sa, congresul constituia din acest punct de vedere piatra de hotar în viața culturală a Aradului, el stabilind primele etape de lucru dintr-un program vast, posibil de realizat doar cu concursul întregii obști românești. Aceleași idei au fost împărtășite și de către episcopul Aradului Andrei Magieru, care a subliniat în plus responsabilitatea omului de cultură față de neam, pe care trebuia să-l călăuzească prin cultură, pe care el o definea sublim ca „icoana sufletească cu care un popor se înfățișează în fața eternității”⁷³.

Cuvântările președintelui F.S.C.A. și ale episcopului au fost urmate de conferința profesorului Alexandru Constantinescu, intitulată „Supremația culturii românești la granița de vest”. Conferențiarul a deplâns progresele prea lente realizate de către cultura românească în cei 20 de ani de la Marea Unire, lucru datorat în cea mai mare parte reprezentanților administrației

⁷¹ *Ibidem.*

⁷² *Ibidem*, dos. 86/1936, f. 92.

⁷³ *Hotarul*, an V, nr. 1-2 din ianuarie-februarie 1938, p. 3-5.

românești „care au fost lipsiți de conștiința propriei lor autorități”. Progresele lente dar sigure realizate totuși între 1919-1938 s-au datorat în opinia lui A.Constantinescu inițiativei particulare care a preluat asupra sa primatul promovării culturii românești în ținutul Aradului, ea reușind să mobilizeze în acest demers instituțiile fundamentale de cultură ale statului: biserica și școala⁷⁴. Cele cinci cuvântări care au urmat au fost concepute de către organizatorii congresului ca soluții pentru ieșirea din criză și pentru reintegrarea vieții românești arădene la un loc de cinste în România unită:

- 1) dr. Corneliu Radu - „Monografia românească a județului Arad”
- 2) pr. dr. Gheorghe Ciuhandu - „Arhivele arădene”
- 3) prof. Ascaniu Crișan - „Rostul Palatului Cultural în promovarea culturii arădene”
- 4) dr. Nichi Lazăr - „Importanța săpăturilor arheologice în județul nostru”
- 5) dr. Caius Lepa - „Înființarea unui muzeu etnografic la Arad”

Cele cinci puncte au făcut de altfel obiectul moțiunii congresului, prezentată de către Octavian Lupaș, secretarul F.S.C.A., în seara zilei de 30 ianuarie 1938. Împlinirea acestor deziderate naționale era posibilă după părerea „congresmenilor” arădeni doar prin acțiunea energică a opiniei publice, care trebuia să le impună ca un corectiv Primăriei și Prefecturii locale, ele concurând în cele din urmă la „consolidarea unității sufletești a românilor aflați la granița de vest”⁷⁵. Pentru punerea în aplicare a moțiunii, participanții au ales un comitet special care avea astfel dificila sarcină de a reface prestigiul cultural al Aradului antebelic.

Congresul cultural arădean a avut un ecou în presa vremii: prestigioasa revistă „Biserica și școala” consemna la 30 ianuarie 1938, în preajma deschiderii lucrărilor congresului că „acesta era menit să deștelenească aici suflete și să trezească îndemnuri de folositoare lucrări, pentru prestigiul acestei frontiere în special”. Publicistul arădean Isaia Tolan făcea de asemenea o amplă prezentare a programului congresului arădean în ziarul „Curentul” din 15 ianuarie 1938, anunțând numele conferențiarilor și titlurile celor șase conferințe. În ziarul „Românul” din 23 ianuarie 1938, ziaristul Ioan C.Lascu publica articolul „Un congres cultural”; autorul critica politicianismul corupt în cadrul căruia se întrezărea o rază de lumină: congresul cultural care era descris ca „racheta superioară a culturii, aruncată de câțiva soldați ai ei într-o noapte cu atâta beznă politică”. La sfârșitul articolului autorul concluziona că inițiativa F.S.C.A. „era un semn de vreme nouă la Arad”.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 90.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 52.

Societăți culturale neafiliate la F.S.C.A.

În peisajul vieții spirituale arădene activau și alte societăți culturale românești, care nu erau afiliate la F.S.C.A.: „Cercul românesc”, „Cercul militar” și Touring Clubul României”; deși au activat separat, ele s-au integrat în ofensiva național-culturală, contribuind în acest mod la sprijinirea F.S.C.A. și a instituțiilor statale locale abilitate în acest domeniu.

Majoritatea covârșitoare a societăților culturale românești arădene dintre 1919-1940 era reprezentată de către coruri și fanfare, care continuau tradiții antebelice, preponderente în mediul rural, pe văile Mureșului și ale Crișurilor. Pe acest fond consolidat, în februarie 1929, la inițiativa entuziastului dirijor și profesor Atanasie Lipovan, a luat ființă „Asociația corurilor și fanfarelor din județul Arad”, care își propunea ca obiectiv „cultivarea și dezvoltarea sentimentului național, patriotic și moral prin cântarea, teatrul și dansul românesc”⁷⁶. Asociația a dezvoltat o activitate rodnică, beneficiind de sprijinul material și moral al autorităților locale, cu care a organizat anual concursuri de coruri și fanfare care s-au bucurat de o largă participare și audiență. La sfârșitul perioadei statistice oficiale înregistrau 50 de asociații corale, dintre care cele mai cunoscute erau „Armonia” și „Doina Crișanei” din Arad, „Lyra” și „Sf.Gheorghe” din Chișineu Criș, dar și corurile țărănești din Radna, Șiria, Miniș, Covăsânț, etc.; în mișcarea corală erau angrenate 1200 de persoane din mediul rural și urban.

Muzica de fanfară era reprezentată de fanfarele orășenești ale chesturii poliției („Prevederea”) și ale fabricii „Astra”, iar în județ de către cele din comunele Miniș, Buteni, Almaș, Minișul de Sus, etc.⁷⁷.

Activitatea societăților culturale a fost susținută prin subvenții de la stat, a căror cuantum a variat în funcție de starea economică a țării, ele reușind să-și mențină astfel continuitatea în propaganda culturală pe parcursul întregii epoci interbelice.

⁷⁶ A.N.D.J.A., fond P.J.A., *acte administrative*, dos. 4/1930, f. 18.

⁷⁷ I.Nichin, *op .cit.*, p. 315.